

kell biztosítani. Itt elsősorban a Központ meglevő M-3-as gépére lehet számítani, ezért feltétlenül szükséges, hogy ezt a gépet alfa-numerikus kimenetűvé fejlesszék. Gépi fordítási munkák céljára a gépre kb. havi 30 órában volna szükség.

Szükség van továbbá arra, hogy a Számítástechnikai Központnak módjában legyen az országban működő nagyobb teljesítményű számológépeken is gépi fordítási kísérleteket folytatnia. Így 1962-ben kb. 40 óra gépidőre volna szükség a Nehézipari Minisztérium Elliott-803 típusú gépén.

Megjegyezzük, hogy az országban jelenleg meglevő és a közeljövőben feltehetően behozatalra kerülő számológépeken csak a gépi fordítás kísérletei végezhetőek el, a gépi fordítás üzemserű munkálatai csak jóval nagyobb teljesítményű gépeken kezdhetőek meg.

3. A debreceni matematikai és alkalmazott nyelvészeti kutatócsoport munkájának alapfeltétele, hogy megfelelő *lyukkártyagép* álljon rendelkezésére. Kérjük az Akadémiát, támogassa a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem és az Orvostudományi Egyetem évek óta húzódó közös kérelmét egy lyukkártya-géppark könyvjóváírással történő átadása iránt.

KLANICZAY TIBOR

A TEXTOLÓGIAI MUNKA PROBLÉMÁI*

Klasszikusaink műveinek hiteles, torzításoktól mentes szövegének, a művek kronológiájának, keletkezési körülményeinek a megállapítása mind az érdemi tudományos feldolgozó munkának, mind pedig az irodalmi oktatásnak és népművelésnek is egyik alapja. Egészen természetes ezért, hogy mikor irodalomtörténetírásunkban a tudományos munka tervszerű szocialista szervezése megindult, a kritikai kiadások elkészítése az egyik legelső feladattá vált. Ugyanígy azon sem csodálkozhatunk, hogy a múltban ilyen kiadások — elenyésző számú kivételtől eltekintve — még a polgári tudomány színvonalán sem jöttek létre. Egy olyan nagyarányú textológiai munkához, mint amely az utóbbi tíz évben nálunk kibontakozott, szükség volt azokra a gazdasági és technikai feltételekre, melyeket csak a szocializmus szolgálatában álló akadémia biztosíthatott, valamint arra az óriási igényre is, mely a klasszikus irodalom iránt a tömegek részéről megnyilvánult. A kritikai kiadások ezért nemcsak a tudományos munka forrásai, nélkülözhetetlen segédeszközei, hanem egyúttal fontos tényezői kulturális forradalmunknak is. A textológia a tudomány és a népművelés egyik igen fontos érintkezési területe az irodalomtudományon belül, s ha ezt kellően figyelembe vesszük, akkor egy percig sem kétséges, hogy a kritikai kiadások esetében nem pusztán szűken szakmai, hanem egyúttal lényeges ideológiai és művelődéspolitikai kérdéssel állunk szemben.

Ez a körülmény tette szükségessé az elmúlt években a kritikai kiadások terén végzett és folyamatban levő munkálatok, valamint az érvényben levő szabályzat felülvizsgálatát. A jelentős eredmények mellett ugyanis épp elég aggodalomra okot adó jelenséggel is találkozhattunk. Mindenekelőtt elégtelen volt a munka mennyisége és üteme. Igaz ugyan, hogy elkészült már Balassi, Batsányi és Fazekas műveinek a kiadása, megindult a Petőfi-, Ady-, József Attila-, Vörösmarty-, Arany- és Mikszáth-kiadások köteteinek a megjelenése,

* E cikk 1961 decemberében készült, adatai az akkori állapotra vonatkoznak.

s megkezdődtek már a Zrínyi-, Mikes-, Csokonai-, Jókai-, Juhász Gyula és Tóth Árpád-kiadások munkálatai, mégis a tíz év alatt megjelent ötvenegyházy kötet távolról sem elégséges. Különösen fájdalmas legnagyobb forradalmi költőink kiadásainak a befejezetlensége: az 1951-ben megindult Petőfi-kiadás utolsó kötete már 1956 óta várat magára, az Ady-kiadás 1955-ben megjelent első két kötete óta újabbak nem kerültek ki a sajtó alól, s különböző akadályok hátráltatták a József Attila-kiadás befejező IV. kötetének elkészülését is. De hasonlóképpen hosszú időre elakadt az Arany-kiadás megjelenése is, úgyhogy az első hat kötetet csak nyolc évvel később, 1961-ben követte a következő három, nem is beszélve a Csokonai-kiadásról, melynek munkálatai már hosszú ideje teljesen megrekedtek. A Petőfi, Ady, József Attila, Arany kiadások elhúzódása, a Vörösmarty-kiadás első kötetének meglehetősen kései megjelenése, valamint az a körülmény, hogy legnagyobb prózai klasszikusunk, Móricz Zsigmond műveinek kritikái kiadása érdekében a munkálatok még meg sem indultak, a textológiai munka erős tematikai aránytalanságát idézte elő, mert éppen a tudományos és művelődéspolitikai szempontból legfontosabb s ezért legsürgősebb kiadások terén mutatkozott a legkiáltóbb elmaradás. Az eddigi textológiai munka a helyes kezdeményezések és a jelentős eredmények ellenére nélkülözötte tehát a tervszerűséget, s nem voltak kellően biztosítva a munka egyenletes folyamatának a feltételei.

Komoly problémák mutatkoztak a megjelent és készülő kritikai kiadások kötetek színvonala, módszere tekintetében is. A Petőfi-kiadás legfontosabb része, a verseket tartalmazó első három kötet helytelen alapelvek szerint készült, s így szövegközlése nem megnyugtató, apparátusa pedig kiáltóan hiányos. Az Arany János kisebb verseit magában foglaló két kötet teljesen összezavarta a kronológiát, s az egységes elrendezést kívánó szöveganyagot ésszerűtlenül a sorozat I. és VI. kötetébe osztotta szét. Az Ady-kiadás megjelent két kötete tele van elemi filológiai és szövegkritikai hibákkal, az ezekben a kötetekben tartozó Ady-írások közül több hiányzik belőlük, viszont számos nem tőle származó cikket Adyéként közöltek. A Mikszáth-kiadás kötetének egy részében az apparátus mértéktelen és szükségtelen felduzzasztása keltett jogos aggodalmat. A készülő kiadások, illetve kötetek kapcsán pedig egész sereg olyan probléma merült fel ideológiai és politikai kérdésektől kezdve helyesírási és jelöléstechnikai nehézségekig, melyek szabályozást, megfontolt állásfoglalást igényeltek. Az ilyen eligazítás egy korszerű szabályzatnak és egy erre illetékes testületnek lett volna a feladata, hosszú időn keresztül azonban mindkettő hiányzott, vagy nem volt már kielégítő.

Az Akadémia I. osztálya a kritikai kiadások munkálatainak megindulásakor rögtön tudatában volt annak, hogy szükség van egy megfelelő szabályzatra, s ez már 1950-ben elkészült, majd 1954-ben ennek már egy javított, s bővített változata is megjelent. A szabályzatok létrejöttét jelentős eredménynek tekinthetjük, s különösen a második, számos alapvető ponton helyesen határozta meg az egyes textológiai eljárásokat. E szabályzat nélkül a nem lebecsülhető eddigi eredmények sem jöttek volna létre, s abban, hogy a második szabályzat óta kiadott kötetek általában kielégítő tudományos módszert alkalmaztak a megújított szabályzatnak döntő szerepe van. Ennek ellenére az eddig érvényben volt második akadémiai szabályzat már nem kielégítő, nem amiatt, ami benne van, hanem azért, mert alapvetően fontos dolgok hiányoznak belőle. Természetesen azt is el kell azonban ismerni, hogy a legelső szabályozás az egész munka megindulásának a kezdetén, a második is jó hét

évvél ezelőtt történt, amikor még összehasonlíthatatlanul kevesebb tapasztalat állt rendelkezésre. A kérdés felülvizsgálata márcsak ezért is megokolt.

Van azonban ennek a problémának mélyebb gyökere is. Miként már hangsúlyoztam, bár a kritikai kiadás elsősorban a tudományos kutatás érdekében készül, mégis rendkívüli jelentősége van a népművelés, az oktatás, s általában kulturális forradalmunk szempontjából. A textológiai munkának ezért számolnia kell mind tudományos, mind népművelési funkciójával, még pedig egyforma fontosságot tulajdonítva mindkettőnek. A hibák és problémák jórészt abból adódnak, hogy ez eddig nem történt így. Kezdetben ugyanis a kelleténél jobban kidomborodott a népművelési funkció, abból a helyes törekvésből kiindulva, hogy klasszikusaink hiteles szövegét a nép kezébe juttassuk. Ennek a művelődéspolitikai szempontnak nagy erővel való jelentkezése már csak azért is megokolt volt, mert akkor más kiadók még nem foglalkoztak a klasszi usok összes műveinek kiadásával. Az eredmény azonban egyelőre egy öszvér-megoldás lett: a népszerűség kedvéért elhanyagoltattak bizonyos alapvető tudományos szempontok, így a szövegek nem az eredeti helyesírásban jelentek meg, nem volt következetes a kronológia, a kutatók számára nélkülözhetetlen tudnivalók egy része pedig kimaradt az apparátusból. Ennek ellenére ezek a kiadások mégis túl szakjellegű kiadványok voltak ahhoz, hogy nagyobb popularitásra tegyenek szert. A második szabályzat ezen igyekezett segíteni, s mivel addigra megindultak a klasszikusok népszerű kiadásai is a Szépirodalmi Kiadónál, a tudományos szempontok maradéktalan érvényesülésére fektette a súlyt. E téren helyes szabályokat alkotott, melyeken ma sincs okunk változtatni, de mégis meg kell állapítanunk, hogy ez a módosító szabályzat is egyoldalú, mert ez viszont a tudományos igények mellett megfelelkezik a kérdés művelődéspolitikai oldaláról. Ugyanis annak ellenére, hogy egy kritikai kiadás nem népszerű kiadvány és nem is kell, hogy azzá legyen, letagadhatatlan és nagyon örvendetes, hogy egy kritikai kiadás megjelenése kulturális életünk jelentős eseménye és nemcsak a filológusok szűk körének jelent örömet. Elvégre egy klasszikus író első valóban tudományos teljes kiadásának a megjelenése nem kis dolog, hanem az irodalomtörténeti kutatómunka reprezentatív eredménye, munkánk ünnepi aktusa. Egy ilyen óhatatlanul reprezentatív kiadásban, melynek alapján majd a népszerű kiadások is készülnek, minden sornak súlya van. Arany, Ady, vagy Jókai, vagy bármely nagy író műveit egy kritikai kiadással, ha nem is közvetlenül, de mégis csak a nép kezébe adjuk, s nemcsak az irodalomtörténészek asztalára tesszük le. Szükségképpen felmerül ezért nagy íróink egyes helytelen vagy problematikus nézeteket tartalmazó írásainak a kérdése, hiszen még legnagyobb forradalmár-íróink életműve is tartalmaz ellentmondásokat, mind-egyiküknek vannak olyan írásai, melyekkel nem azonosíthatjuk magunkat, vagy amelyek bár a maguk korában történetileg teljesen indokoltak voltak, de ma másként, rossz irányban hathatnak. Különösen a nacionalizmus problémája áll előtérben, melyről nem ok nélkül állítjuk, hogy még legjobbaink látását is olykor elhomályosította. Petőfi egyes versei is táplálhatnak ma nacionalista hangulatot, Ady nem egy cikkén is észrevehetők nacionalista hatások; Móricz vagy Juhász Gyula néhány írásában pedig egyenesen irredenta tendenciák jelentkeznek. Tudjuk, hogy József Attilának is van két irredenta hangulatú egészen korai verse, prózai írásaiiban pedig a párttal, a marxizmussal kapcsolatos problematikus fejtegetések és tévedések találhatók. A kritikai kiadásra vonatkozó akadémiai szabályzatok ezekre a kérdésekre egyáltalán

nem térnek ki, pedig egész textológiai munkánk alapvető ideológiai és politikai problémáiról van itt szó.

A kritikai kiadások kettős funkciójával függ össze a filológiai apparátus jellegének a kérdése. Az első szabályzat a széles olvasóréteg szempontjait tartva szem előtt a szövegkritikai megjegyzéseken kívül csak a szöveg megértése szempontjából legszükségesebb jegyzetek felvételét engedélyezte, ami egyes kötetek tudományos értékét és használhatóságát felette kétessé tette. A második szabályzat ezt a hibát korrigálendő, teljes filológiai apparátust kívánt, vagyis mindama tudnivalók előadását, ami az egyes szövegek további tanulmányozása, elemzése szempontjából hasznos lehet. Ez az alapjában véve helyes rendelkezés azonban akaratlanul is kaput nyitott a teljesen felesleges adatok, fejtegetések, a szakirodalomból vett terjedelmes idézetek, vagy esetleg az író művével valamilyen kapcsolatban álló más irodalmi alkotások, dokumentumok nagyarányú közlésének. A szabályzat inkább csak arra tért ki, hogy mi mindent kell, vagy célszerű felvenni a kiadás apparátusába, de arról alig intézkedett, hogy ebben milyen mértéket kell tanúsítani, mi az, aminek a közlésétől tartózkodni kell, vagyis hogy mi nem való a kritikai kiadás kötetibe. Ennek az volt a következménye, hogy egyes kiadásokban, vagy egyes kötetekben a sajtó alá rendező bőbeszédűsége, korlátlan anyag- és dokumentumközlő buzgalma, az író szövegéről a rávonatköző adatokra, dokumentumokra helyezve át a hangsúlyt, csaknem kivetkőztette a kritikai kiadást eredeti jellegéből. Az ilyen áltudományos megoldás a szakemberek számára sem kívánatos, a szélesebb olvasó és érdeklődő réteg számára viszont egyenesen riasztó. Ez a kérdés is egyike azoknak, melyek új, megnyugtató rendezést kívántak.

A meglevő szabályzat és az annak alapján kialakult gyakorlat harmadik fő sebezhető pontja a sajátos kiadástechnikai problémák körül alakult ki. Az első szabályzat laza, inkább vulgarizáló jellegével szemben a másodikban érvényre jutott valaminő „akadémikus” merevség. A szabályzat kötelező érvénnyel írt elő egységes eljárást a kiadások beosztására, a jegyzetek elhelyezésére, a variánsok kezelésére stb. Az általánosságban józan szabályok azonban a gyakorlatban sok nehézséget okoztak, mert csaknem minden kiadás más és más problémákat vetett fel, a különböző korokban élt, különböző módon alkotó írók, vagy a rendkívül eltérő szöveg hagyományal bíró művek kiadásánál gyakran más és más technikai eljárással lehet a legjobb eredményt elérni. A szabályzat merevsége folytán viszont a sajtó alá rendezők vagy az éppen kevésbé célszerű eljárás módjában vetették alá magukat, vagy pedig ha ez nyilvánvalóan rossz megoldáshoz vezetett volna, akkor eligazítás nélkül maradtak. Így a kiadásokban egyszerre érvényesült bizonyos sémákhoz való ragaszkodás (pl. mindenfajta jegyzetnek feltétlenül a kötetek végén való közlése), valamint egy teljesen felesleges és zavaró tarkabarkaság. Ezek a gyakorlati mozzanatok is szükségessé tették tehát a legutóbbi szabályzat felülvizsgálatát.

A szövegkritikai munka egyre szélesebb kibontakozása során nyilvánvalóvá vált, hogy bármilyen jó is egy szabályzat, sűrűn felmerülnek az egyes kiadások munkálatai során olyan problémák, melyek külön megfontolást, döntést igényelnek. Ennek a felismerésnek a következtében 1954-ben létrehozott az Akadémia I. osztálya egy Szövegkiadási Bizottságot, mely néhány éven keresztül hasznos munkát folytatott. Ez a munka azonban csak az egyes sajtó alá rendezők által előterjesztett kérdések megvitatásában, bizonyos

tapasztalatok általánosításában, a meginduló kiadások tervének felülvizsgálatában merült ki, mivel többre nem volt hatásköre. A textológiai munka ideológiai és politikai vonatkozásaival ez a bizottság nem foglalkozott és tevékenységének hatékonyságát az is eleve korlátozta, hogy független volt a kritikai kiadások alapműhelyétől, az Akadémiai Kiadótól, s általában könyvkiadásunk illetékes szerveitől. Később azonban ez a bizottság is megszűnt, s így a textológiai munka terén hiányzott mindenféle egységes irányítás.

A fentiekben vázolt helyzet érthetővé teszi, hogy az Akadémia I. osztálya, az Irodalomtörténeti Intézet, a Kiadói Főigazgatóság és az Akadémiai Kiadó egyformán időszerűnek és tovább nem halaszthatónak tartotta a kritikai kiadások ügyének rendezését. Erre 1960-ban került sor, amikor az I. osztály az Irodalomtörténeti Főbizottság munkabizottságaként létrehozta a Textológiai Bizottságot s megbízta egy új szabályzat elkészítésével, valamint az egész szövegkritikai munka érdemi irányításával. Ennek hatékonyságát s operatív voltát biztosítandó, a bizottság munkájában tevékeny részt vállaltak a Kiadói Főigazgatóság és az Akadémiai Kiadó vezetői is. A Bizottság egy éves munkájának legfőbb eredménye az új szövegkiadási szabályzat megalkotása. A szabályzat tervezetét Horváth Károly dolgozta ki, majd a tervezetet a Bizottság többszörösen — külső szakemberek bevonásával is — megvitatta s tökéletesítette, majd 1961 szeptemberében a végleges szöveget az Irodalomtörténeti Főbizottság és az Akadémia I. osztálya is elfogadta. Mivel a szabályzat teljes szövegét az Akadémiai Kiadó külön kiadványban közzéteszi, az alábbiakban csak a legfontosabb vitakérdésekre vonatkozó állásfoglalásait, illetve az ezek kialakulását meghatározó szempontokat, megfontolásokat ismertetem.

A legnehezebb feladat kétségkívül a kiadásra kerülő klasszikusok ideológiai-politikai szempontból esetleg problematikus írásai kérdésének a rendezése. Elvben elképzelhető lenne egy olyan megoldás, hogy ezek maradjanak ki a kiadásokból. Ezzel kétségkívül megszabadulnánk bizonyos nehézségektől, a könnyebb utat választanánk. Ez az eljárás azonban a kiadások tudományos rendeltetésének elvével szöges ellentétben állna, nagy íróinkról egy hamis, retusált képet segítene kialakítani. A problémáknak, ellentmondásoknak ilyenféle elkenése rendkívül káros következményekre vezetne. Lehetne gondolni arra a megoldásra is, hogy az olyan kritikai kiadásokat, melyekben ilyen problematikus írások vannak, csak zárt terjesztésben jelentessünk meg. Ez szintén lehetetlen, mert mégis csak feltűnő volna Ady, Móricz vagy Juhász Gyula Összes műveinek reprezentatív tudományos kiadását amolyan rejtett könyvként kezelni. Ez eleve kompromittálná az illető író értékálló, haladó voltáról kialakított marxista véleményt. Ezért nincs más megoldás, mint ragaszkodni ahhoz az elvhez, hogy a kritikai kiadások elvileg teljesek, hogy a problematikus írásokat sem hallgatjuk el. Helyes volt ezért pl. a József Attila kritikai kiadás III. kötetének megjelentetése. Jobb ugyanis, ha a problematikus írásokat mi adjuk ki a megfelelő kommentárral, mintha azokat eltitkolva lehetővé tennők, hogy az ellenséges propaganda kijátssza ellenünk, s hogy a marxista tudomány hitelét a tájékozatlanok szemében megingassa. Az eltusolás helyett ezért a nehézségekkel való szembenézés s a kritikai állásfoglalás útját kell választanunk, ami a problematikus írások ideológiailag különösen gondos jegyzetelését követeli. A kommentárnak meg kell magyaráznia azokat a történelmi körülményeket, melyekben valamely nagy haladó írónak egy-egy vitatható műve létrejött, meg kell világítani az ellentmondásokat, elmélyült marxista elemzéssel elejét kell vennie a helytelen értelmezéseknek.

Külön megfontolást kívánnak azonban azok az esetek, amikor egyes szövegek problematikus volta nemcsak bennünket érint, hanem más népekkel való viszonyunk szempontjából jelenthet veszélyt. A határozottan nacionalista jellegű szövegekről van szó. Ezek megítélésénél általában az 1919-es évet lehetne választóvonalnak tekinteni. Így pl. az egyes Ady-írásokban található nacionalista beütéseknél többnyire az előbb jellemzett módon, a szövegek gondos jegyzetelésével lehet eljárni. Az 1919 utáni irredenta szellemű írások közzétételéről azonban le kell mondani akkor is, ha Juhász Gyula vagy Móricz a szerzőjük. Nincs az a tudományos érdek, mely megérné, hogy zavarja azt a viszonyt mely a proletár internacionalizmus szellemében a szomszédos szocialista országokkal kialakult. Elhallgatni azonban az ilyen írásokat sem szabad, hanem az apparátusban fel kell őket sorolni, kronológiájukról, az egyes írások keletkezési körülményeiről számot kell adni. Így az e szövegek nyíltan kimondott és vállalt elhagyása ellenére is biztosítható a kiadás elvi teljessége és tudományos használhatósága.

A másik vitakérdést a kritikai kiadások apparátusának terjedelme képezi. Téves volna egy olyan álláspont, mely általában helyteleníti a túl nagy apparátust, s korlátozni kívánja annak terjedelmét. A filológiai apparátus terjedelmét mindenkor az adott helyzet szabja meg és ezért nem lehet semmiféle szabályt sem felállítani arra nézve, hogy milyen legyen az arány a szöveg és a jegyzetek között. Elképzelhető, hogy egy apparátus, mely terjedelemben felülmúlja a szöveget, kevésnek bizonyul, máskor pedig esetleg egy igen rövid jegyzetanyag is méltán sokalható. Az apparátus feladata, hogy a további munka számára minden szükséges tudnivalót közöljön, ennek mennyisége ezért természetszerűen függ a közölt szöveg természetétől. Mennél több magyarázatra szoruló problematikus írás van a kötetben, mennél több a szövegek variánsa, mennél több tárgyi felvilágosításra van szükség a szöveg megértése érdekében, mennél bonyolultabb az egyes művek keletkezéstörténete és mennél gazdagabb az utóéletük, annál nagyobb lesz a kritikai-filológiai apparátus. Ha a sajtó alá rendező függelékként közölni tud a kötet főszövegének állományába nem tartozó olyan dokumentumokat, szövegeket stb., melyek a mű megértése és helyes értékelése szempontjából fontosak, annál jobb. Ha azután mindezek folytán a jegyzetanyag igen nagygyá válik, az nem tekinthető hibának, sokkal inkább igen lelkiismeretes és dicsérendő tudományos erőfeszítésnek. Ezt igazolják egyébként a külföldi példák is, elég ha arra utalok, hogy a szovjet kritikai kiadások között is találunk olyanokat, melyeknél az apparátus jóval terjedelmesebb a főszövegnél.

A kritikai kiadások filológiai apparátusának megítélésénél ezért a terjedelem szempontját ki kell kapcsolni. Annál inkább kell azonban arról beszélni, hogy benne van-e minden szükséges, illetve, hogy nincs-e benne felesleges. Ma inkább az utóbbi veszély jelentkezik, s ezért az új szabályzatnak ezen a téren félreérthetetlenül állást kellett foglalnia. Felesleges mindaz, ami tulajdonképpen már egy monografikus munka része inkább, ami már nem a közölt szövegek megértése, helyes interpretálásának biztosítása érdekében van ott, hanem már az irodalomtörténeti feldolgozó munka része, vagy anyaggyűjtése. Így például az egyes művek nyelvéről, stílusáról, verseléséről, esztétikai értékéről szóló mindenféle fejtegetés, hasonlóképpen az eddig megírt ilyen fejtegetések részletes ismertetése, s különösen azok újraközlése. Nem szükséges, hogy minden egyes műre vonatkozóan ismertessék, sőt sokszor szó szerint idézzék az eddig elhangzott, megírt kritikus, irodalomtörténeti véleményeket.

A kritikai kiadások apparátusát akkor is jogos feleslegesen hosszúnak minősíteni, ha az terjengős, bőbeszédű. Ezek a filológiai jegyzetanyagok nem népszerű olvasmányok, a szakemberek számára készülnek, s ezért minden lehetőség megvan arra, hogy igen tömörek legyenek, sűrűn alkalmaztassanak bennük logikus rövidítések. Törekedni kell a papírtükör teljes kihasználására, nem szükséges sokszor lapokon keresztül minden sorba csak egy-egy szót szedetni. Ha kényelmetlenebb is egy fokkal a jegyzetek használata, azáltal, hogy takarékoskodunk a papírral, a filológusok szűk köre ezt el tudja szenvedni. Különösen a változatok közlését szokás nálunk rendkívül pazarlóan megoldani. Hadd utaljak itt egy olyan patinás szöveggkritikai vállalkozásra, mint a Teubner-kiadás kötetei; bárki megnézheti, milyen picike helyen is mennyire jól megoldható a variánsok közlése, pedig Horatius vagy Plautus variánsait többen tanulmányozzák, mint bármely magyar klasszikusét. Sajnálatos persze, hogy az érvényben levő honorárium rendeletek az apparátus szükségtelen bővítőit jutalmazzák, a tömörségre törekvőket pedig súlyos ezresekkel büntetik.

Az apparátus terjedelmének a problémája, mint látjuk, szorosan összefügg a kiadástechnikai kérdésekkel, melyek az új szabályzat létrehozásánál a harmadik problémakört alkották. Itt azt az alapelvet kellett követni, hogy lehetőleg a legapróbb részletkérdésekben is eligazítást nyújtson a szabályzat, de ugyanakkor ne képviseljen, erőltessen merev s adott körülmények között nem szerencsés megoldásokat. Ezért az egyes kiadástechnikai kérdéseknél alternatív megoldások felvetésére van szükség, többféle egyaránt használható módszer, technikai eljárás részletes bemutatására. Mindez természetesen a szabályzat terjedelmét a korábbiakhoz viszonyítva lényegesen megnövelte, de így módot nyújtott arra, hogy a sajtó alá rendező azt a megoldást választ-hassa, amely az általa kiadott írj szövegeinek gondozására a legalkalmasabb, s hogy valamennyi ilyen megoldásra egyformán pontos útmutatást kapjon. Ezzel a variációs lehetőséggel természetesen megszűnik a kritikai kiadások külsőleg uniformizáltsága, de ez nem baj, mert ez éppen annak érdekében történik, hogy a kötelezően előírt azonos alapelvek minden kiadásban a legszerencsésebb, legpraktikusabb és a legkevesebb terjedelmet kívánó módon érvényesüljenek. Ez a változatosság természetesen nem terjedhet ki egy-egy kiadás különböző köteteire is. Egy kiadáson belül, vagy legalábbis egy-egy kiadás valamelyik osztályán, részén (pl. a versek, a próza, a levelezés stb.) belül a sajtó alá rendező által legjobbnak ítélt megoldás egyöntetű végigvitele szükséges.

Az új szabályzatnak mint normának és segédeszköznek a megalkotása mellett a Textológiai Bizottság fő feladata a munka tervszerűségének biztosítása, a munka ütemének a növelése, a helyes tudomány- és művelődéspolitikai arányok kialakítása, valamint a textológiai munka fokozása és a színvonal emelése érdekében szükséges szervezeti, üzleti kérdések megoldásának elősegítése. Az elmúlt egy esztendő alatt a Bizottság ezen a téren csak a kezdő lépéseket tehette meg: felül kellett vizsgálnia a folyamatban levő és sürgős intézkedéseket, állásfoglalásokat igénylő munkálatokat, közülük is elsősorban a legfontosabbakat és legproblematikusabbakat. A Bizottság munkája e téren eredményes volt: különböző kérdések tisztázásával, akadályok elhárításával sikerült komolyan elősegítenie a Petőfi, Ady, József Attila, Arany és Jókai kiadások befejezését, folytatását, illetve megindulását. Ez a felülvizsgáló, segítő munka tovább kell, hogy folytatódjék a többi kritikai kiadás ügyének megtárgyalásával, de ezzel párhuzamosan most már napirendre kell tűzni a kezdeményező,

az egész munkát új, biztosabb alapokra helyező lépések megtételét. Főként három ilyen feladat vár e téren megoldásra: egy átfogó textológiai programnak, más szóval a kritikai kiadások távlati tervének a kialakítása; az e program végrehajtása érdekében szükséges új szervezeti megoldások, intézkedések kidolgozása; a tudományos textológiai munkának a magyar könyvkiadás egész koncepciójába való beillesztése, azzal való összehangolása.

A távlati program érdekében mindenekelőtt azt a kérdést kell felvetni, hogy melyek azok az írók, akiknek az életművét teljes kritikai kiadásban kell közzétenni. Ez ugyanis eddig nem volt egyértelműen tisztázva, s az egyes kiadások általában nem előre átgondolt terv alapján, hanem sokszor egyéni vállalkozásokként indultak meg. Kézenfekvő volna azt válaszolni, hogy a klasszikusok, a nagy írók művei igénylik a teljes kritikai kiadást, de ez meglehetősen általános és tetszés szerint értelmezhető megállapítás volna. Másrészt végérvényes elvet nem is lehetne kimondani, hiszen a textológiai munka nem kampány-feladat s bajos volna évtizedekre előre megszabni, hogy mely magyar írók műveiből kívánatos kritikai kiadás elkészítése. A kialakítandó távlati terv tehát egy a közelebbi időkre, mintegy tizenöt évre szóló program lehet csak, s egyelőre csupán ennek alapelveit lehet körvonalazni. Véleményem szerint a kritikai kiadások kettős — tudományos és művelődéspolitikai — funkciójából kiindulva, az elkövetkező másfél évtized programjának kialakításánál azokat a klasszikus rangú nagy magyar írókat kell számításba venni, akiknek az életműve haladó irodalmi örökségünk vitathatatlan része, és korszerű szövegkritikai kiadásuk a tudományos kutatómunka számára nélkülözhetetlen. Megnyugvással állapíthatjuk meg, hogy a jelenleg munkában levő kritikai kiadások — ha megindulásuk nem is történt mindig tervszerűen — megfelelnek ennek a kritériumnak, s így a távlati tervbe szervesen beleilleszkehetnek. Balassi, Zrínyi, Mikes, Batsányi, Csokonai, Fazekas, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai, Mikszáth, Ady, Juhász Gyula, Tóth Árpád, József Attila munkássága mind haladó irodalmi örökségünk feltárása és közkinccsé tétele, mind pedig a további kutatómunka szempontjából feltétlenül szükségesnek ítélnél. Nyilvánvaló azonban, hogy ez az eddigi névsor igen hiányos, s hogy a távlati tervben ezt ki kell egészíteni olyan nevekkal, mint Bessenyei, Kazinczy, Berzsenyi, Katona, Kölcsey, Eötvös, Vajda, Madách, Móricz, Kaffka. Mérlegelni kell a program összeállításánál olyan nagy alkotók kiadását is, akiknek életműve több-kevesebb problematikus vonást tartalmaz ugyan, de az irodalmi életben és fejlődésben elfoglalt kulcsfontosságú szerepüknél fogva oevrejük összegyűjtése, szövegkritikai és filológiai problémáik megoldása elsődrendű fontosságú. Gondolok itt pl. Kemény, Babits, Kosztolányi munkásságára.

A távlati terv kidolgozásakor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a meglevő vállalkozások befejezése s újak indítása mellett sor kell, hogy kerüljön egyes már befejezett kritikai kiadások javított új megjelentetésére is. Részben az azokban kimutatott hibák, hiányosságok, részben új szövegek felfedezése, részben a köteteknek a könyvpiacra való elfogyása szükségessé fogja tenni többek között a Petőfi, Arany, Ady, József Attila, Balassi sorozatok új kiadását. A Textológiai Bizottság azonban határozottan állást foglalt amellett, hogy egyes kötetek vagy sorozatrészek (pl. Arany és Petőfi versei, az Ady-kiadás megjelent két erősen hibás kötete stb.) új javított kiadása csak a teljes sorozat befejezése után kerülhet napirendre. Egy másik fontos és figyelembe veendő szempont, hogy a „teljesség” fogalmát az eddiginél kevésbé

mereven kell értelmezni. Az új szabályzat a teljességet az író szépirodalmi munkásságára s az irodalomtörténeti szempontból fontos egyéb írott hagyatékkúra írja elő. Nyilvánvaló, hogy Balassitól József Attiláig számos olyan klasszikusunk van, akiknek minden írása becses irodalmi, irodalomtörténeti érték. Vannak azonban olyan írók is, akik munkásságának egyik másik nem irodalmi jellegű szektora alig vagy csak kis részben bír irodalomtörténeti jelentőséggel, de ugyanakkor igen nagy terjedelmű. Ilyenkor, pl. Eötvös, Vajda esetében, hiba volna a „teljesség” dogmatikus, merev értelmezése folytán szépirodalmi műveik, levelezésük stb. kiadását feltétlenül egybekötni minden írásuk óriási munkát igénylő közzétételével, s ezzel rengeteg erőt és energiát lekötni, vagy pedig ennek tudatában munkásságuk klasszikus rangú s valóban sürgősen kiadandó fő részének kritikai sajtó alá rendezését elodázni. A távlati terv ezért egyes íróknál csak munkásságuk kifejezetten irodalmi, irodalomtörténeti érdekű és fontosságú részeit irányozná elő kiadásra.

A kritikai kiadások között külön csoportot képeznek végül az olyan sorozatok, melyek nem egyes kiemelkedő nagy íróegyéniségek műveit adnák közre, hanem az írók egy történetileg vagy műfajilag meghatározott olyan csoportját, mely a haladó irodalmi hagyomány nagy történeti jelentőségű része s közreadásuk a további kutatómunka fontos alapja. Az ilyen sorozatokra példa a Régi Magyar Költők Tára és a Régi Magyar Drámai Emlékek, s hasonló vállalkozásokra lehetne gondolni a régi magyar széppróza emlékeinek, a felvilágosodás másodvonalbeli íróinak, az 1848-as forradalom és szabadságharc költőinek kiadása érdekében. Egy ebbe a típusba tartozó sorozatban lehetne szövegkritikai igénnyel méltóképpen kiadni a magyar szocialista irodalom korai szakaszainak jelentős költőit.

Egy a fenti elvek alapján kialakított program végrehajtása aligha lehetséges a jelenlegi elégtelen szervezeti keretek között. Szükség van a textológiai munka egész munkaszervezetének, munkamódszerének jelentékeny továbbfejlesztésére. Emlékeztetnem kell itt arra, hogy a szövegkritikai munka megindulása óta már történt ebbe az irányba egy jelentékeny lépés. Kezdetben ugyanis a kritikai kiadások egy-egy tudós munkájaként indultak meg, azzal a feltételezéssel, hogy az illető író egyik kitűnő szakértője folyamatosan képes lesz egy egész sorozat valamennyi kötetének belátható időn belül való sajtó alá rendezésére. Hamar bebizonyosodott, hogy ez megoldhatatlan, s pl. a Petőfi, Arany, Ady kiadások elhúzódnak is többek között ennek az egyezményi elképzelésnek a számlájára írható. Ezért ezeknél is, s a többi kiadásnál is rá kellett térni egy hatékonyabb, egy egész kollektíva munkájára építő megoldásra. Jelenleg már a legtöbb esetben az egyes kritikai kiadások munkálatait egy (esetleg két) sorozatszerkesztő irányítja, az egyes kötetek sajtó alá rendezésének munkáját viszont különböző kutatók végzik. Ez a megoldás lehetővé teszi, hogy egyidejűleg több kötet készüljön s így egy közepes méretű kiadás négy-öt év alatt, egy nagy kötetszámú kiadás pedig kb. egy évtized alatt befejeződhessen. A munka tervszerűsége és egyenletes üteme azonban még így sincs megnyugtatóan biztosítva, mivel a kiadások sajtó alá rendezőinek többsége nem fő foglalkozásként végzi ezt a munkát, s így munkájának mennyisége, tempója mindig függvénye marad egyéb elfoglaltságai alakulásának. Másrészt pedig ez a szervezeti forma még a résztvevők teljes munkaidejének felhasználása esetén sem a legcélszerűbb, a lehetőségeket, egyéni képességeket és az anyagi adottságokat a legjobban kihasználó. Meg volna a lehetőség egy még fejlettebb szervezeti formára való fokozatos áttérésre.

A kritikai kiadások munkálataiban több gyakran eléggé különböző, s egymástól elkülönülő munkafázis jelentkezik. Példaként véve egy nagy prózairó regényeinek a kiadását, a következő szakaszokat kell megkülönböztetni: 1. a művek kronológiájának, s ennek megfelelően az egyes kötetek rendjének a megállapítása, valamint a kiadás alapjául veendő legjobb, leghitelesebb szöveg kiválasztása s a kiadás elveinek tisztázása; 2. az egyes művekre vonatkozó nyomtatott és kéziratos anyag összegyűjtése, bibliográfiai összeállítása; 3. az alapszöveg legépelése, összeolvasása; 4. az alapszövegnek a variánsokkal való összehasonlítása, a variánsok kiírása; 5. az alapszöveg felülvizsgálata, hibáinak a variánsok segítségével való kijavítása, vagyis a kiadás főszövegének a megállapítása s ezzel együtt a szövegkritikai jegyzetek elkészítése; 6. a szöveg nyelvileg, tárgyilag, történetileg magyarázatra szoruló szavainak, helyeinek kijelölése; 7. a szöveg egyes szavaihoz, helyeihez kapcsolódó nyelvi, tárgyi, történeti jegyzetek elkészítése; 8. az egyes művekre vonatkozó összefoglaló jegyzet (keletkezés körülményei, szöveg hagyomány, utóélet stb.) elkészítése; 9. a kötet anyagának (főszöveg, variánsok, szövegkritikai jegyzetek, összefoglaló jegyzet, nyelvi, tárgyi jegyzetek stb.) végleges elrendezése, a jelölések, hivatkozások egységesítése, s a szükséges mutatók elkészítése; 10. a kész kézirat felülvizsgálata, a sorozat többi köteteivel való összhang biztosítása. Lényegében ezzel elkészültnek mondható a lektorálására kész kézirat.

Természetesen minden egyes kritikai kiadásnak vannak eltérő, sajátos problémái, s így a fenti séma korántsem érvényes egyformán minden kiadásra, egyeseknél más további munkafázisok jelentkeznek, vagy a fentiek közül egyesek feleslegesek. Mégis nagy általánosságban ezek tekinthetők a munkafolyamat legfőbb szakaszainak. Ha ezeken végigtekintünk, nyilvánvaló, hogy az egyes fázisok különböző szaktudást, képzettséget igényelnek. Van köztük olyan, melynek végzéséhez mindössze erre a célra begyakorlott megbízható gépiró szükséges, ismét másokhoz pedig gyakorlott kiadói szerkesztő a legalkalmasabb. A nyelvi, tárgyi jegyzetek elkészítésére pedig nyilván nyelvész, illetve a kor történetében, különösen művelődéstörténetében jártas szakember kívánatik, s a 2.-vel jelzett szakaszban nem nélkülözhető a bibliográfus. A képzett irodalomtörténész textológus munkája voltaképpen az 1, 5, 6, 8 és 10 számokkal jelzett munkafázisoknál szükséges, de e folyamatok is két részre oszlanak: az első és a tizedik arra a személyre vár, aki az egész sorozat gazdája, szerkesztője, a munka legfőbb irányítója, míg a másik három az illető kötet sajtó alá rendezését irányító és ebben az érdemi irodalomtörténeti munkát végző textológus munkáját igényli.

Mindebből azt a következtetést lehetne levonni, hogy egy különböző típusú személyekből álló kollektíva mentesíthetné az irodalomtörténészeket mindama munkáktól, melyeket más típusú szakemberek vagy alacsonyabb képzettségű tudományos kiegészítő erők is kitűnően elvégezhetnek. Így sokkal jobban lehetne gazdálkodni az erővel, lényegesen meg lehetne gyorsítani a kiadási munkálatokat. Ebben az esetben egy-egy nagy kiadás sajtó alá rendezéséhez egy főszerkesztő (lehetőleg az illető író legjobb irodalomtörténész specialistája), két-három státusban levő képzett textológus, egy-egy megbízás alapján dolgozó bibliográfus, nyelvész, ill. tárgyi-történeti jegyzetelő, végül két-három gyakorlott gépiró és egy technikai szerkesztő lenne szükséges. Ilyen szervezet esetén egy regényíró műveiből évente 15–20 kötet nehézség nélkül elkészíthető lenne, méghozzá lényegesen kevesebb költséggel és az irodalomtörténész kutatók jóval kisebb megterhelésével. Annak is külön előnye volna,

hogya egy sorozat valamennyi kötetében ugyanaz a személy készítené a nyelvi, illetve a tárgyi jegyzeteket. Ez esetben nem kényszerülne az egyes kötetek sajtó alá rendezőinek mindegyike lényegében ugyanazt a munkát elvégezni rengeteg időpocsékolással, hiszen mindegyiknek meg kell szereznie ezekben a megfelelő jártasságot, s nem kellene azután a sorozatszerkesztőnek a jegyzetek összehangolására, egységessé tételére oly sok időt fordítania. Mindenképpen célszerű volna tehát a kritikai kiadások munkálatait egy ilyen fejlettebb munkamegosztás alapján megszervezni. Persze nyilvánvaló, hogy lennének olyan különösen komplikált kiadások, főleg régi írók esetében, ahol ez a szisztéma nem volna alkalmazható, az esetek nagy részében s éppen a legnagyobb sorozatoknál azonban semmi akadálya sem volna bevezetésének.

A fentiekből következik, hogy a munka túlnyomó részét nem mindössze laza kötöttséget jelentő, s inkább erkölcsi, mint anyagi érdekeltséget maga után vonó kiadói szerződés útján kellene végeztetni, hanem erre a célra szervezett státusban levő személyekkel. Az ilyen státusokat az Akadémiai Kiadónál kellene létrehozni, ahol így kialakítható volna egy szövegkiadási szerkesztőség, kissé a szótárszerkesztőség mintájára. Így nemcsak meggyorsulna a munka, nemcsak annak tervszerűsége (ami a kiadói, üzleti szempontokból is elsőrendűen fontos) lenne biztosítható, de — erről egy futó számítás bárkit meggyőzhet — semmivel sem kerülne többre. A Kiadó által egy-egy kiadásra fordított személyi honoráriumokból bőven kitelne a státusban levő textológusok és segédek illetménye, s vagy olcsóbbá válna ezáltal a kötetek előállítására, vagy — s ez volna a célszerűbb és méltányosabb — az eddiginél jobban lehetne a szövegkiadásoknál végzett érdemi munkát honorálni — az eddigi erre fordított összegben belül.

Végül számos további feladat és lehetőség adódik a szövegkritikai kiadásoknak az egész magyar könyvkiadás keretében betöltött szerepéből, funkciójából. Nyilvánvaló dolog, hogy az akadémiai kritikai kiadások szövegei a jövőben alapjai lesznek minden más szövegkiadásnak, a népszerű kiadásoktól, antológiáktól kezdve az irodalmi tankönyvekig. Sőt maguk a kritikai kiadások teljességük, pontos szövegük folytán széles népszerűségnek örvenednek azok körében is, akik a kiadások filológiai apparátusát nem igénylik. Éppen ezért kívánatos és gazdasági szempontból rendkívül célszerű, ha egyes kritikai kiadások szövegrészének szedéséből külön népszerű kiadások készülnének. Így klasszikusaink leghitelesebb, legjobb szövege egyidejűleg tömegkiadásban is megjelenhetne külön sajtó alá rendezési és szedési költség nélkül. A klasszikusok ilyen párhuzamos tudományos és népszerű megjelentetése fokozottan megkívánja a textológiai munka szigorú szervezetét és tervszerűségét, ami ismét csak a Kiadón belül létesítendő szövegkiadási szerkesztőség felállítását teszi szükségessé. Ha sikerülne a szövegkritikai munkát egy állandó gárda szervezett, folyamatos munkájává tenni, akkor idővel az Akadémiai Kiadó a klasszikus magyar irodalom szövegeinek állandó gondozója lehetne s a szótárakhoz hasonlóan a legkülönbözőbb igényeket kielégíthetné, mentesítve ezzel a különböző kiadókat a sajtó alá rendezés ismételt költségeitől.

Mindez természetesen egyelőre még csak messzi távlat. A korszerű új szabályzat megalkotása és a folyamatban levő kiadások ügyeinek a rendezése után a textológiai munka új alapokra helyezését ezután kell megkezdenünk.